

Kornai János

TÖPRENGÉSEK

Kornai János

TÖPRENGÉSEK

Kornai János ■ Töprengések

© Kornai János, 2021

Szerkesztette ■ Patkós Anna

Borítóillusztráció ■ Tettamanti Béla

© Tettamanti Béla, 2017

A szerző fotója ■ Túry Gergely

Fotó © mta.hu/Túry Gergely

HVG Könyvek, 2021

www.hvgkonyvek.hu

ISBN 978-963-565-077-4

Minden jog fenntartva. Jelen könyvet vagy annak részleteit tilos reprodukálni, adatrendszerben tárolni, bármely formában vagy eszközzel – elektronikus, fényképeszeti úton vagy más módon – a kiadó engedélye nélkül közölni.

Kiadja a HVG Kiadó Zrt., az 1795-ben alapított

Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.

Felelős kiadó: Szauer Péter

Tipográfiai terv ■ Környei Anikó

Nyomdai előkészítés ■ Szalai Éva

Nyomás: Central Dabasi Nyomda Zrt.

Felelős vezető: Balizs Attila

Gabinak, Juditnak és Andrisnak

Tartalom

Előszó	9
1. Frankenstein erkölcsi felelőssége GONDOLATOK KÍNA PIACI REFORMJÁRÓL	11
2. Frankenstein erkölcsi felelőssége VÁLASZ A VISSZHANGRA	19
3. A <i>high-tech</i> korszak vívódásai – szubjektív szavak	31
4. A Közgazdaságtudományi Intézet 1990 előtti történetéről	39
5. 1956 – ahogyan én láttam és látom ma	95
6. A gondolat erejével? A KÖZGAZDÁSZOK SZAKMAI ÉS KÖZÉLETI DILEMMÁIRÓL	111
7. Marx erkölcsi felelőssége	143
Köszönetnyilvánítás	159

Előszó

A KÖTET, AMELYET MOST az olvasó kezébe adunk, a *Látlelet* című könyvem folytatása. Egy kivétellel olyan írásokat foglal magában, amelyek a *Látlelet* lezárása után készültek.

Abban biztos vagyok, hogy a fejtegetések témái fontosak. Gyötör azonban a bizonytalanság, mi a helyes válasz. Ezt kívánja érzékeltetni a kötet címe. Léteznek emberek, akik teljes határozottsággal felelnek a kor nagy kérdéseire. Válaszaik nekem is eszembe jutnak, de mindjárt az övéikkel ellentétesek is – és habozok. Őszinte kívánok lenni az olvasóhoz, és nem titkolom el a bizonytalanságomat. Ezért lett a kötet címe: *Töprengések*.

[Budapest, 2020. október]

Frankenstein erkölcsi felelőssége

GONDOLATOK
KÍNA PIACI REFORMJÁRÓL

- Eredetileg megjelent: *Élet és Irodalom*, LXIII. évfolyam, 29. szám, 2019. július 19.
- Az esszét, kissé rövidített formában, a *Financial Times* július 10-i száma közölte Economists share blame for China's 'monstrous' turn. Western intellectuals must now seek to contain Beijing címmel.

KÍNA MAI VEZETŐI NYÍLTAN BEJELENTETTÉK: nem elég-szenek meg azzal, hogy országuk egy többközpontú világ *egyik* vezető hatalma legyen. Céljuk az, hogy az ő országuk válják a földteke hegemon vezetőjévé. Ezt persze nem úgy képzelik, hogy minden országban kínai katonák állomásozzanak. Ország-onként változna a dominancia eszköztára, mint egykor a Brit Birodalomban. Lenne olyan ország, amelyet a szó szoros érte-lemben katonailag megszállnának. Másutt elegendő, ha a kínai kívánságoknak engedelmeskedő kormányzat jön létre.

Kínán belül dermesztő változások mennek végbe. Teng Hsziao-ping, az előző fázis vezéralakja az általa kialakított retorikát használta. Sohasem beszélt volna arról, hogy feladják a kommunista rendszert, és helyette felépítenének egy kapitalistát. Megkerülte a kérdést. „Mindegy, hogy a macska fekete-e vagy fehér. A lényeg az, hogy megfogja az egeret.” Kína mai vezetője, Hszi Csin-ping radikálisan szakított Teng megközelítésével. „Nem mindegy! Kínának vissza kell térnie a klasszikus kommunista rendszer-hez.” A zászlón ezek a nevek sorakoznak: Marx, Engels, Lenin, Sztálin, Mao Ce-tung és Hszi. Sztálin és Mao – igen! Teng – nem! De a még élő és uralkodó Hszi igen!

Nemcsak a személyi kultusznak a zászlóra írott formája emlékeztet a sztálini időkre, hanem a működési mechanizmusa is. Teng évtizedeken át a legfőbb vezető volt – de ez nem lett

kodifikálva a jogrendszerben. Az új diktátor nem elégszik meg ezzel. Új törvényt hozatott, amely lehetővé teszi, hogy a Kínai Népköztársaság elnöke halála napjáig elnök maradjon. A világsajtóban megjelentek olyan képek (és kínai oldalról nem hallatszott tiltakozás), amelyeken Hszit a kínai császárok hagyományos öltözkéiben ábrázolták.

Hszi újrafarmálja és a hatalom fő birtokosává teszi a kommunista pártot. Minden nagyobb szervezetben és vállalatnál kommunista pártszervezetet kell létrehozni, amely független a szervezet vagy vállalat vezetőjétől. Nem egyszerűen független, hanem bizonyos jogkörökben fölé van rendelve. Akik valaha tanulmányozták, visszaemlékezhetnek a párt által kijelölt komisszár és a tábornok által kinevezett katonai parancsnok viszonyára az 1917-es orosz forradalmat követő polgárháborús években. A komisszár félreállíthatta a parancsnokot, ha elégedetlen volt vele.

Nem hajtottak végre tömeges renacionalizálást. A termelés jelentős része még mindig nem állami (*non-state*) vállalkozásokban zajlik. De a vállalati szférában is működik az imént leírt pártellenőrzés; vita esetén a párttitkáré a perdöntő szó.

Folynak a koncepciók perek a jelenkor kínai karakterisztikumaival. Bárki bíróság elé állítható korrupció címen. Vagy azért, mert valóban korrump, vagy mert ráfogható a korrupció vádjára. Újra kínozzák a foglyokat. Miközben a Teng-korszakban nemigen alkalmaztak halálbüntetést, ahhoz képest enyhébb büntetéseket választottak, például az életfogytiglani házi őrizetet (különösen bukott vezetőkkel szemben), most újra gyakorivá vált a halálbüntetés.

Hála az internetnek, a központi kormánynak nem sikerült száz százalékgig elfojtania a szólás- és sajtószabadságot. Még él a Teng-korszak azon vívmánya, hogy kisebb magántársaságban folyhat politikai diskurzus, de sűrűbb a tiltások rácsozata, erősödik a kritikai hang kockázata.

Az az ország, amelyik a rémisztő múlt, a kommunista rendszer jelenkori megtestesülése, előbb vagy utóbb a világ hegemón urává válik? Félrelehetetlen kérdés.

Vajon nem vagyunk-e mi is felelősek ezért a rémképért; azok a nyugati értelmiségiek, akik nemcsak jó szemmel nézték Kína átalakulását, hanem saját cselekményeikkel is hozzájárultak a változásokhoz? Frankenstein, Mary Shelley 1818-ban közzétett víziója százféle irodalmi alakban jelent meg filmekben, színdarabokban és rajzsorozatokban. Frankenstein kísérletező tudós, aki életre kelt egy holttestet, az akkor még modernnek számító technikával: áramütéssel. A feltámadt lény szörnyeteg lesz, aki elkezd gyilkolni és egyéb rémtetteket végrehajtani.

Mi, Kínával foglalkozó nyugati értelmiségiek – talán néhány kivételtől eltekintve – magunk is korunk Frankensteinjei vagyunk. Már azzal is erkölcsi felelősség hárul sokunkra, hogy nem tiltakoztunk a rém feltámasztása ellen. Ám van, akinek felelőssége ennél sokkal nagyobb, mert aktív tanácsadói szerepet vállalt. Magamat ide sorolom. Könyvem, a *Hiányt* saját tankönyvünknek tekintették a kínai reformerek. Többször utaztam Kínába, részt vettem az azóta híressé vált „Bashan-konferencián” 1985-ben. A szervezők hét nyugati közgazdászt, valamint vezető kínai politikai döntéshozókat hívtak meg.

Valamennyiünket egy, a Jangce folyón csendesen lebegő luxushajóra vittek. Ez az oka annak, hogy ezt a meglehetősen egyedülálló találkozót „hajókonferencia” néven is ismerik. Mindegyik meghívott közgazdász egy teljes napot kapott arra, hogy felvázolja gondolatait Kína reformjáról, kérdésekre válaszoljon, megvitasson különböző véleményeket. Én arról tartottam előadást, hogyan kellene az országot piaczgazdasággá alakítani. Ebben az írásban, amelyben önmagamot gyötörve vetem fel az erkölcsi felelősségemet, nem minősül huncutnak, ha

azt állítom, hogy abban a 10-20 évben, amikor lendületet vettek a piaci reformok, írott és szóban előadott gondolataim erősen hatottak. Természetesen nem voltam egyedül. Sok más nyugati értelmiségi, közöttük számos Kína-szakértő kutató hasonló tanácsokat adott. Konferenciákon gyűltünk össze, ahol kicseréltük gondolatainkat. Sokféle nézet ütközött, de abban megegyeztünk: a Mao-érában megdermedt Kínába a piacositás és a magántulajdon elektrosokkja visz be új életet. Mi magunk, akik ezt hirdettük, megannyian Frankensteinek voltunk – és most, íme, itt a szörnyeteg, akitől félünk.

A listán felsorakoztatom kínai tanítványainkat, akik akkor még diákok voltak, vagy már professzorok, és maguk is a piacositás és a magántulajdon erejét hirdették. Joggal, mert ettől felgyorsult a növekedés. És ugyanakkor a legjobb szándékokkal is kárt okoztak, mert a talpra állt óriás ellenük is fordul, zaklatja őket, akadályozza gondolataik terjesztését. A kísérletező tudós maga is feldúlva látja, mi történt.

A fenyegető veszélyekre a figyelmet felhívó írások elolvasása után sokakban fogalmazódik meg a kérdés: no és most mit kell tenni? Ha a tanácsadó szerepét nem is vállalom, néhány figyelmeztetést megkockáztatok. A kínai expanziós törekvés ellen nem lehet úgy védekezni, hogy kizárólag a vámemelésre összpontosítunk. Kína a szó szoros értelmében minden fronton nyomul előre: a hadsereg fejlesztésével, korszerű eszközökkel, amelyeket a világ legnagyobb létszámú hadseregének kezébe adnak. Kína gyors, ha a virtuális, *high-tech* világ eszközeinek hasznosításáról vagy akár újításáról van szó, amellyel befolyásolhatják a riválisok politikai és gazdasági folyamatait.

Tiltakozom bármely kormányzati lépés és propaganda ellen, amely egyéneket arcvonásaik, családi gyökereik és génjeik alapján gyanúsít, akiket rasszista megkülönböztetéssel üldözni kell. De az is tény, hogy a kínai diaszpóra olyan óriás

emberi tartalékot szolgáltat, amelyből a kínai expanzió irányítói kiválaszthatják a maguk embereit.

A világ sok beruházója lelkesedik azért, hogy befektessen Kínában. Az ő szemükben egy stabil diktatúra biztosabb környezet egy kapitalista vállalat számára, mint egy ingatag demokrácia. Szerencsére vannak kapitalisták, akiknek élő a lelkiismeretük, és akikben az emberi szolidaritás dolgozik. Nem az a baj, ha játék vagy fürdőszobai kellék készül a kínai vállalatban, de kétszer is gondolják meg, mielőtt fizikai vagy digitális hadviselésre használható eszközök gyártásához segítik hozzá Kínát. Tárják ki az egyetemek kapuit a kínai diákok előtt – kivéve azokat, amelyek a modern hadviselés eszköztárának gyártását és fejlesztését oktatják.

George Kennan annak idején a *containment* kifejezésben foglalta össze a teendőket a szovjet expanzió kivédésére. Eddig, és ne tovább! Vagy pontosabban: ne így tovább! Ami eddig történt, az nem csinálható vissza. De itt meg kell állni, és sokkal jobban meg kell gondolni, hogy továbbra is eljártsszuk-e Frankenstein szerepét!